

DELOVANJE ODBOROV DELAVSKE ENOTNOSTI V TRSTU

Bojan CODEŠA

dr., Inštitut za novejšo zgodovino, 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, SLO
Istituto di Storia Contemporanea Ljubljana, SLO

IZVLEČEK

Delavsko bratstvo (kasneje preimenovano v Delavsko enotnost) je bila množična delavska organizacija, ki je v odborih združevala slovenske in italijanske delavce. Nastala je na podlagi aprilskega sporazuma (1944) med CK KPS in CK KPI. Organizacija, ki je nastala na pobudo na KPS, je imela zanjo največji pomen zato, ker si je z njo uspela zagotoviti prevladujoč vpliv na tržaško delavstvo. Delavska enotnost na Tržaškem je zajemala delavce v Trstu, Miljah in Tržiču in je imela preko 20 tovarniških, okoli 100 oddelčnih, 7 rajonskih in okrožni odbor Delavske enotnosti.

Vprašanju Delavske enotnosti (DE) v Trstu je bila v strokovni literaturi posvečena razmeroma skromna pozornost. Kolikor pa je bilo, je bila bolj v službi dnevne politike¹ oziroma je bila osredotočena na vidike, ki so bili med vojno v resnici manj izpostavljeni² ali pa je bila njena vloga preveč posplošeno predstavljena.³ Sprejela oz. premalo poudarjena in ovrednotena je bila vloga, ki jo je organizacija DE med vojno imela. To je pravzaprav nekoliko nenavadno ob dejstvu, da je splošno znano in v italijanskem zgodovinoisju tudi pogosto poudarjeno, da je tržaško delavstvo, za razliko od tržaške federacije KPI in KPI nasploh, podpiralo priključitev Trsta k Jugoslaviji. Medtem ko se na slovenski strani tega posebej ni izpostavljalo, vsaj ne kot protislovje (delavski razred se je odločil po razredni logiki!), pa je italijanska stran, za katero je to vsekakor bila problematična opredelitev, to skušala razložiti in pojasniti. Pri tem so največkrat iskali korenine opredelitve v socialdemokratski tradiciji tržaškega delavstva v času habsburške monarhije, slabih izkušnjah z italijansko državo med obema vojnoma, ki jo je zaznamoval predvsem fašizem ter tudi izbiri med ureditvijo povojne Jugoslavije in Italije itd.. Vse te splošne ugotovitve tudi držijo, a vseeno ne pojasnjujejo razhajanj med KPI in tržaškim delavstvom. Bistveno za razumevanje tega vprašanja je bilo, kdo je

vodil in usmerjal tržaško delavstvo. Pokazalo se je namreč, da je bilo to za opredeljevanje tržaškega delavstva najpomembnejše, najsi je šlo za leto 1944 ali pa kasneje za čas kominformovskega spora. V odgovoru na vprašanje opredeljevanja delavstva v letu 1944 se je italijansko zgodovinoisje vse preveč naslanjalo na oceno, da je po aretaciji Luigija Frausina-Franza konec avgusta 1944 in nato celotnega vodstva tržaške federacije KPI tržaško delavstvo padlo pod vpliv KPS. Ta ocena seveda ni povsem netočna, bolje bi lahko dejali, da je enostranska, saj je KPS po aretacijah v tržaški KPI zares imela lažjo pot do tržaškega delavstva. Toda tak prikaz ne upošteva dejstva, da si je določene položaje med delavstvom v Trstu KPS zagotovila že pred tem in to predvsem po zaslugi odborov DE, ki so bili namenjeni tržaškim delavcem ne glede na njihovo narodno pripadnost. Nekoliko pretirano in predvsem enostransko poudarjanje pomena Frausinove aretacije je precej zastrlo vlogo DE pri pridobivanju tržaškega delavstva. Ta vidik pomena DE je bil sicer prevladujoč, a ni bil edini, tako da je bila vloga DE bolj kompleksna, kot se zdi na prvi pogled.

Ob vsem tem se odpirata še vprašanji, zakaj je sploh prišlo do različnega gledanja med KPI in KPS glede tržaškega vprašanja in zakaj je bilo sploh potrebno z

1 Trieste nella lotta per la democrazia. Izdal SIAU, Trst 1945 (odslej Trieste nella lotta).

2 Milan Pahor, Delavska enotnost-Unita operaia. Prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu. Ljubljana-Trst 1986.

3 Branko Babič, Odmevi. ZTT, Trst 1985, str. 39-40.

DE "prevzemati" tržaško delavstvo. Ustanovitev DE v Trstu je bila tesno povezana z odnosi med KPS in KPI. Ti so bili zelo zapleteni, med partijama pa je večkrat prihajalo do razhajanj. Nesporazumom lahko sledimo vse od začetkov njunih stikov, to je od časa, ko se je julija 1940 kominterna odločila, da preko Švice, Francije in Jugoslavije organizira delovanje KPI tudi v Italiji, in so v Slovenijo in na Hrvaško prispeli Rigoletto Martini-Quarto z Ženo in Umberto Massola-Quinto z družino.⁴ Razlogi za nesoglasja so bili večplastni in so segali od različnih načelnih pogledov na posamezna vprašanja pa vse do osebnih zamer. O njihovi globini in ostrini pričajo tudi nenavadno žaljivi izrazi, s katerimi so v posameznih dokumentih označevali ljudi iz sosednje partije (pojavljajo se na primer izrazi, kot so opice, babe, navadna intrigantska maľomešćanska ničevost itd.).

Ključna razlika med obema partijama je bila v ocenjevanju trenutnih razmer in temu prilagojena taktična usmeritev. Razlika, zaznavna že na samem začetku stikov med obema partijama, je bila temeljna in je v bistvu pogojevala vse ostale vidike nesporazumov. Odnose med partijama je obremenjevala skozi celotno vojno dobo in še po njej. Najbolj jasno pa se je izrazila ob ustanavljanju informbiroja leta 1947 na Poljskem, ko sta Kardelj in Đilas ostro napadla prisotne italijanske in francoske komuniste zaradi domnevnega pomanjkanja revolucionarnosti.⁵ Vsa ta razhajanja med partijama so ostala širši javnosti neznana vse do sprejetja resolucije informbiroja, ko so prišla v medsebojnem obračunavanju in obtoževanju na dan tudi dotlej prikrivana nasprotja.⁶ Po Stalinovi smrti, ko je prišlo do otoplitve odnosov med partijama, sta se ti sporazumeli, da ne bosta objavljali dokumentov, ki bi jima lahko škodili, tako da so medvojna nesoglasja med partijama le počasi prihajala na dan in bi se verjetno še dandanes našel v arhivih kak dokument, ki še ni bil obelodanjen. Razlika v delovanju je izvirala predvsem iz različnih položajev, v katerih sta se partiji med vojno znašli, in iz tega izvirajoćih trenutnih (neposrednih) ciljev. Poleg tega je partiji loćila tudi različna globalna ocena mednarodnega položaja, ki je imela korenine predvsem v bolj levičarski usmerjenosti slovenskega (jugoslovanskega) partijskega vodstva. Neposredni cilj KPS je bil poleg izгона okupatorjev tudi revolucionarni prevzem oblasti, medtem ko si je

KPI zadala kot najpomembnejšo nalogo odstranitev fašizma in vzpostavitev demokracije v Italiji. S tem pogojena je bila tudi vloga partij v nacionalnih odporniškich gibanjih. KPS je nastopala kot vodilna sila oziroma celo kot hegemon v slovenskem osvobodilnem gibanju. KPI pa je v italijanskem odporniškem gibanju sodelovala le kot ena izmed enakopravnih koalicijskih strank v Comitato di liberazione nazionale (CLN). Vse omenjeno pravzaprav ne bi imelo večjega pomena, četudi so bili slovenski komunisti glede možnosti revolucionarnega razpleta v Italiji bolj optimistični kot italijanski sodrug, če ne bi bilo odprto vprašanje ozemeljske razmejlitve pristojnosti delovanja obeh partij v Primorju. Zlasti pereć problem je predstavljal Trst. To je v najvećem mestu tega področja privedlo do izjemnega položaja, da sta na istem ozemlju delovali dve različni nacionalni partiji, kar je ob omenjenih razlikah še dodatno zapletalo medsebojne odnose. Glavni "krivec" za to nenavadnost je bila kominterna, ki je v brzojavki avgusta 1942 pristojnosti med partijama razmejila po narodnem in ne po ozemeljskem načelu, kot je bila dotedaj ustaljena navada. K taki "pitijski" odloćitvi sta kominterno verjetno vodila predvsem dva razloga. Prvi je bil omogoćiti najširšo podlago za protifašistićni boj obeh narodov v teh krajih, drugi pa kaže na oćitno previdnost in opreznost, z oćitno namero ne prehitovati dogodkov, ki v mednarodnem merilu še niso dozoreli do te mere, da bi se že kazali oprijemljivi obrisi bodoće ureditve.

Z usklajevanjem odnosov na spornih obmoćjih je bilo tesno povezano tudi vprašanje, na kakšnih temeljih graditi medsebojno sodelovanje. Od vsega začetka si je KPS(I) namreć lastila pomembnejšo vlogo, ki si ji je nekaj časa skušala zagotoviti tudi povsem formalno.⁷ Čeprav je KPI uspelo zadržati enakopraven položaj, pa ta nikakor ni bil enakovreden s KPS(I). Slednja je imela prednost že od prvih stikov in je bila KPI v precejšnji meri od nje odvisna, saj je zveza s kominterno potekala preko zagrebškega centra, ki ga je vodil Josip Kopinić. Poleg tega je KPI dobivala od KPS tudi finanćno pomoć. Ta je znašala trideset tisoć lir mesećno. Vodilna vloga KPI med partijami sosednjih držav pa ni bila le plod hotenj jugoslovanskih komunistov, temveć jo je priznavala tudi kominterna.⁸ To dejstvo je bilo v odnosih

4 Glej Umberto Massola, *Memorie 1939-1941*. Rim 1972.

5 Edvard Kardelj, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije, 1944-1957*. Ljubljana 1980, str. 108-109.

6 Tako je bila Kardeljeva in Đilasova kritika iz ustanovnega sestanka kominforma deloma objavljena v Babićevem referatu na konferenci KP za tržaško ozemlje dne 13. 3. 1949 (*Delo. Glasilo CK KPS, 1949/3-4*, str. 66-72). V tem času so bili prvić objavljeni tudi nekateri odlomki iz korespondence med Vittorijem, Togliattijem, KPI za severno Italijo in KPS iz prelomnega časa jeseni 1944 (glej npr. Lev Modic, *Iz dokumentov o odnosu KP Italije do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre. Delo. Glasilo CK KPS, 1949/6-7*, str. 75-85).

7 Glej npr. Umberto Massola, *Una polemica tra comunisti italiani e sloveni durante l'ultimo conflitto mondiale. Critica marxista, september-oktober 1970/5*, str. 209-221.

med sosednjima partijama s približevanjem konca vojne vse bolj pomembno.

Najbolj odmeven, čeprav se je pojavil najkasneje, je bil njun spor glede državne pripadnosti Trsta, glas o njem je segel vse do kominterne ali natančneje do Georgija Dimitrova, kajti pred tem je bila kominterna že razpuščena.⁹

Ceprav je bilo o slednjem problemu največ razburjanja na obeh straneh, ta vidik spora med partijama, pri pobudi za ustanovitev DE oz. Delavskega bratstva (DB) ni bil v ospredju, temveč sta bila ključna različna taktična usmeritev in vprašanje pristojnosti delovanja partij. Odločitev za ustanovitev odborov DB je bila dogovorjena v t.i. aprilskem sporazumu med partijama. Najprej sem dolžan pojasniti še dve stvari, in sicer vprašanje imena organizacije (to pomeni, da ne gre za pomoto, ko govorim enkrat o "bratstvu" in drugič o "enotnosti") ter vprašanje predhodnih odborov DE.

V literaturi se je pojavljalo precej nejasnosti in netočnosti glede poimenovanja organizacije, kdaj DE in kdaj DB.¹⁰ Ime za skupno delavsko organizacijo DB, ki je nastala na podlagi aprilskega sporazuma med partijama, je predlagala italijanska stran. Njena zastopnika se namreč nista strinjala z imenom DE, češ da enako ime nosi neka trockistična organizacija v Italiji in je zato zanje to ime nesprejemljivo.¹¹ Poimenovanje organizacije z imenom DB se je uporabljalo tja do začetka julija 1944, ko je organizacija dobila, na pobudo CK KPS, ki se ni strinjal z imenom DB, ime DE. To ime se je ohranilo do konca vojne, ko se je organizacija preoblikovala in preimenovala v Enotne sindikate.

Z razreševanjem vzrokov za preimenovanje organizacije se je spoprijel že Paolo Sema. Takole razmišlja: "V drugi številki časopisa delavske organizacije (avgusta 1944) se sporoča, da njegov naslov ni več Bratstvo, temveč Delavska enotnost. Sprememba je bila pojasnjena z zahtevo delavcev, ne le po bratstvu, temveč tudi po enotnosti vseh, ki se borijo proti okupatorju. Na videz gre za povsem formalno spremembo, čeprav se zdi čudno, da je bila odločitev sprejeta, ko ni bilo več Frausina, tajnika federacije (op. BG - KPI). Spremem-

ba naslova od druge številke dalje, ne bi imela pomena, če ne bi za tem stali politični razlogi. In ti so: »Odločeno je bilo, da se sprejme enako poimenovanje in enak značaj kot podobna ustanova rojena v Sloveniji v zadnjih mesecih leta 1942. 7. novembra tega leta je Boris Kidrič, eden pomembnejših komunističnih voditeljev, sklical predstavnike krščanskih socialistov (Toneta Fajfarja in Staneta Kovača) in socialnih demokratov (Franc Svetek), da jim predloži v vednost načrt o poenotenju delavskega razreda Slovenije, ki ga je sestavil Tone Fajfar (voditelj krščanskih socialistov in JSZ). V načrtu je bilo sprejeto in odločeno, da se ustanovi Delavska enotnost vključena v celoti v Osvobodilno fronto kot predstavnik celotnega slovenskega delavstva.« Zdi se, da lahko rečemo, da je avgust 1944 trenutek, v katerem naj se delavski razred tržaške province bolj neposredno vključi v neposredno akcijo, nagibajoč in usmerjajoč naklonjenost k jugoslovanski rešitvi svoje bodočnosti." (op. prevod BG)¹²

Vendar nam viri kažejo precej drugačno podobo, kot pa jo je skušal uveljaviti Sema. Predvsem lahko rečemo, da Semina razlaga vse preveč temelji na domnevah in namigovanjih. Celotno tezo gradi zgolj na podmeni o sočasnosti preimenovanja organizacije in spremembi usmeritve KPS glede tržaškega vprašanja, iz katerih izpeljuje daljnosežne sklepe o njuni soodvisnosti.

V nasprotju s Semino domnevo, da je prišlo do zahteve po preimenovanju šele avgusta 1944, lahko ugotovimo, da je CK KPS vztrajal pri spremembi imena vse od trenutka, ko je bil seznanjen z vsebino aprilskega sporazuma. Do preimenovanja je prišlo šele v začetku julija 1944 (ne v avgustu, kot trdi Sema!) zaradi nekaterih zapletov. Lidija Šentjunc je v poročilu CK KPS dne 29. maja 1944 zapisala, potem ko je prejela navodila za spremembo imena, da je bolj pomembna vsebina organizacije in ne toliko njeno ime, da pa bo seveda ukrepala v željenem smislu.¹³ Vest o spremembi imena organizacije je tržaškemu OK KPS posredoval Anton Vratuša v začetku junija 1944, ni pa komite dobil še nikakršnega obvestila s strani oblastnega komiteja KPS za Primorsko.¹⁴ Ko so o tej spremembi v začetku junija 1944 razpravljali na sestanku kontaktnega komiteja KPS

8 Glej npr. Josip Broz Tito, Zbrana dela, knjiga 17, str. 23-25. Pismo Svetozarju Vukmanoviću-Tempu dne 9. oktobra 1943.

9 Glej Metod Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje. Zgodovinski časopis 1958/59, str. 16.

10 Tako npr. Milan PaHOR v omenjeni brošuri o Delavski enotnosti navaja, da so se odbori pred kapitulacijo Italije imenovali Delavsko bratstvo, čeravno je v delu Trieste nella lotta per la democrazia (str. 45-46), ki ga navaja za svojo trditve uporabljeno ime Delavska enotnost (CUO-Comitato d'unita operaia). Podobno tudi Branko Babič v spominih "Primorska ni klonila" (Koper-Trst 1982, str. 64) trdi, da je bila ena izmed točk ustnega dogovora med pokrajinskim partijskim vodstvom in Vicenzom Marconim-Davillo ta, da naj se po tovarnah ustanavljajo odbori Delavskega bratstva, ter nato v oklepaju dodaja, da so se ti odbori kasneje preimenovali v odbore Delavske enotnosti. Iz sporazuma, objavljenega v peti knjigi Dokumentov ljudske revolucije na Slovenskem (DLRS) (dokument številka 100), jasno sledi, da je bilo pred kapitulacijo Italije govora le o odborih Delavske enotnosti.

11 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11263). Poročilo Lidije Šentjunc dne 29. maja 1944 CK KPS.

12 Paolo Sema-Claudia Bibalo, Cionaca sindacale Triestina 1943-1978. Rim 1981, str. 35-36.

13 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11263).

Brigada Delavske enotnosti 1. maja 1945 v Trstu (Fotodokumentacija: NŠK-OZ).

in KPI v Trstu, so prišli do zaključka, da naj ostane ime "bratstvo", ker organizacija zares temelji na njem.¹⁵ Tudi na enem od naslednjih sestankov kontaktnega komiteja v drugi polovici junija 1944 so predstavniki KPI vztrajali pri imenu DB. Predstavniki KPS v Trstu niso vztrajali pri spremembi imena za vsako ceno, predvsem zato, ker tržaška federacija KPI do tedaj o tem vprašanju še ni dobila navodil s strani vodstva v Milanu.¹⁶ Ker sta bila podpisnika aprilskega sporazuma oba CK-ja, se je vsaka sprememba sporazuma lahko izvedla le z njuno privolitvijo. Ker je od osrednjega jugoslovanskega vodstva iz Drvarja preko Slovenije potoval k tajništvu KPI za severno Italijo Vincenzo Bianchi-Vittorio, se je slo-

venski CK z njim dogovoril o spremembi imena organizacije, ki naj jo Vittorio posreduje tajništvu v Milanu.¹⁷ Pri tem je CK KPS sicer res predlagal ime DE vendar, ker je bil seznanjen s stališčem tržaške federacije KPI, pri njem ni vztrajal. Kot možnost je bilo predlagano poimenovanje zgolj s skupnimi protifašističnimi odbori.¹⁸ O teh slovenskih predlogih je Vittorio obvestil vodstvo KPI za severno Italijo v pismu z dne 10. junija 1944.¹⁹ Temu, da se je preimenovanje tako zavleklo, je botrovalo dejstvo, da vodstvo KPI za severno Italijo ni neposredno sporočilo svojega pristanka za spremembo imena tržaški federaciji KPI, temveč je to storilo le posredno preko Antona Vratuše.²⁰ Sema je torej povsem

14 A INZ, f. 534/I/1. Poročilo OK KPS Trst dne 9. junija 1944 Obkomu KPS za Primorsko.

15 Prav tam.

16 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 115 (a. e. 12860). Poročilo Antona Veluščka-Matevža dne 27. junija 1944.

17 Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941-1945, knjiga XVIII/7. Pismo CK KPS dne 6. junija 1944 CK KPJ (odslej Izvori).

18 Pierluigi Pallante, Il P.C.I. e la questione nazionale Friuli-Venezia Giulia 1941-1945. Videm 1980, str. 184-186 (odslej Pallante, Il P.C.I.).

19 Prav tam.

napačno časovno opredelil zahteve po spremembi imena, s čimer so postale vse nadaljnje izpeljave na podlagi napačnih izhodišč brezpredmetne. Tako tudi glede razlogov za preimenovanje, ki jih povezuje z DE v osrednji Sloveniji, Sema ni prepričljiv, če upoštevamo dejstvo, da CK KPS ni izrecno vztrajal pri imenu DE, temveč zgolj pri tem, da se organizacija ne imenuje DB. Prav tako je povsem odvečno namigovanje in povezovanje preimenovanja s Frausinovo aretacijo. Kot je značilno preveč enostransko poudarjanje Frausinove vloge pri opredelitvi tržaškega delavstva nasploh, pa v tem pogledu vpletanje znanega tržaškega komunista še posebej ni na mestu, ne le zaradi omenjene časovne neskladnosti, temveč predvsem zato, ker o spremembi imena niso odločali krajevni voditelji, ampak le CK-ja, ki sta sporazum podpisala. Torej tudi povsem formalno gledano na spremembo imena Frausin ni mogel vplivati. V nečem pa je imel Sema le prav, in sicer, ko je zapisal, da je bila odločitev za spremembo imena politično pogojena. Z izrazom "bratstvo" se namreč CK KPS ni strinjal, ker je menil, "da je še prekmalu za izraz »bratstvo«, ker so še preveč žive rane dobljene od fašizma, da bi bilo bratstvo sprejemljivo za slovenske ljudske množice".²¹ Kardelj je v pismu CK KPS julija 1944 pojasnil, kakšno stališče naj partizansko gibanje zavzame do Italijanov. Takole pravi: "Imejte pred očmi, da so bili Italijani naši vojni sovražniki, s katerimi imamo še važne račune. Mi nimamo nobenega interesa danes bobnati v svet o njihovih borbah skupno z nami, kajti take borbe ni in se mi šele trudimo, da bi antifašistične elemente zares usmerili v borbo. Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojanstven, toda nič več. Treba je šele ustvariti pogoje z sodelovanjem".²² Do nasprotovanja imenu "bratstvo" s strani slovenskih komunistov je prišlo predvsem zato, ker so se morali braniti obtožb protirevolucionarnega tabora, da so internacionalisti in podpirajo Italijane v Primorju, kar je pomenilo veliko nevarnost za gibanje, posebej še, ker domače prebivalstvo po dvajsetletnem fašističnem jarmu ni kazalo pretiranega poslušanja za ločevanje med Italijani in fašisti, temveč so mnogokrat ta pojma kar enačili. Zato so začeli spomladi 1944 v vodstvu primorskega gibanja za svoje simbole uporabljati imena predvojnega primorskega protifašizma, kar se dotadaj ni dogajalo prav pogosto. Značilen primer iz tistega časa je predstavljalo preimenovanje Soške brigade v

Bazoviško. V takem okviru je razumljiva opredelitev CK KPS proti uporabi izraza "bratstvo".

Drugo vprašanje pa je, ali je možno iskati začetke organizacije DB, kasneje preimenovane v DE, že v decembru 1942, kot to trdijo dosedaj prevladujoče razlage. Odgovor je nikalen. Zgovorno je že ime, ki je različno, dasiravno se je organizacija kasneje preimenovala, kar pa ni bilo v neposredni povezavi z organiziranjem DE konec leta 1942. Ustanavljanje odborov DE v Trstu konec leta 1942 je povezano s sklepi delavske konference 7. novembra 1942 v Ljubljani. Na podlagi njenih sklepov o ustanavljanju odborov DE po tovarnah je Kardelj 20. novembra 1942 v navodilih primorskemu vodstvu naročil, naj podobno storijo tudi na Primorskem.

V času do kapitulacije Italije se odbori DE omenjajo v ohranjenih dokumentih le dvakrat, in sicer v poročilu Jožeta Udoviča-Pepija 17. januarja 1943, v katerem piše, da je v ladjedelnici uspel organizirati en odbor,²³ in v pismu Darka Marušiča s srede februarja 1943, ko poroča, da je izgubil zvezo z ladjedelnico ter da je večji del odbora DE zaprt.²⁴ V organizacijskem pogledu pobuda za ustanavljanje odborov DE ni vplivala na razvoj organizacije v letu 1944. Pomena ustanavljanja DE s konca leta 1942 ne velja iskati v organizacijskem pogledu, v iskanju korenin organizacije že v letu 1942, temveč se njihov pomen skriva drugje. Kardelj v omenjenih navodilih primorskemu vodstvu sploh ni predvidel, da bi morali biti odbori v narodno mešanih krajih skupni, temveč je celo dopuščal možnost, da se ustanovijo za slovenske in italijanske delavce posebej.²⁵ Šele primorsko vodstvo, ki je bilo boljše seznanjeno s tržaškimi razmerami, je sklenilo, da morajo biti odbori po tovarnah skupni, ker je po obratih tudi delavstvo mešano in bi ga bilo nesmiselno deliti po narodnosti.²⁶ To, kar se konec leta 1942 Kardelju ni zdelo pomembno, pa je postalo spomladi 1944 bistveno, namreč, da so odbori skupni. Pomen pobude iz leta 1942 je v ugotovitvi, da predstavljajo skupni odbori po tovarnah v tržaških razmerah najprimernejšo obliko delovanja, kar so v nato v aprilu 1944 s pridom izkoristili.

V prvotnem osnutku dogovora med obema CK-jema, ki je bil sestavljen na podlagi direktivnega pisma CK KPJ, pisma CK KPS ter navodil primorskemu PK-ju, še ni bila vključena točka o ustanavljanju skupnih odborov po tovarnah.²⁷ Vzrok za to, da se tudi ta predlog vključ

20 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11467). Poročilo Vrana (Antona Vratuše) Lidiji Šentjunc št. 16 z dne 3. julija 1944.

21 Gre za ustno pojasnilo Vittoria, ki ga navaja Pallante, Il P.C.I., str. 185.

22 Izvori, knjiga XVIII/69.

23 DTRS, knjiga V/65.

24 DTRS, knjiga V/158.

25 Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Dokument št. 159, pismo Kardelja dne 20. novembra 1942 Tomu Brejcu.

26 DTRS, knjiga V/65. Pismo PK KPS za Primorsko z dne 17. januarja 1943 CK KPS.

v sporazum, gre iskati v izkušnjah, ki so jih slovenski komunisti pridobili v stikih z italijanskimi tovariši neposredno v Trstu. PK KPS za Primorsko je poročal 13. januarja 1944 CK KPS, da bi bila vloga tržaškega delavstva v osvobodilnem boju lahko večja, da pa je to glede oblik boja vse preveč sledilo italijanskemu delavstvu, kakor slovenskemu, zlasti ljubljanskemu.²⁸ PK je tudi oštel OK KPS za Trst, da pre malo pozornosti posveča italijanskemu delavstvu.²⁹ Zato je tržaški OK KPS znova skušal obuditi odbore DE, kar mu je uspelo v ladjedelnici, vendar je primorski komite menil, da bo potrebna še posebna publikacija za delavce.³⁰ Začeli naj bi z izdajanjem posebne primorske izdaje lista DE, za katerega bi bil zadolžen Jože Srebrnič.³¹ Vse večjo pozornost, ki jo je izkazovalo primorsko vodstvo tržaškemu delavstvu, je bilo moč razbrati tudi iz letaka, ki sta ga na tržaške delavce nasloviła Franc Leskošek-Luka in Jože Srebrnič. Letak je OK KPS za Trst prejel konec januarja 1944,³² prevedel v italijanščino ter razmnožil v desetisoč izvodih.³³ Odmev letaka je bil med italijanskimi delavci sicer dober, vendar pri tej akciji ni sodelovala KPI.³⁴ Slednja je po januarskem sporazumu med partijama v Trstu imeła izključno pravico delovati po večjih obratih, tako da je obvladovala večino delavstva. KPI je zato ob tej akciji KPS protestirala, zaradi vmešavanja v njeno delovanje.³⁵ Zato je Anton Velušček-Matevž, ki se je tedaj nahajal v Trstu in je bil z razmerami v mestu podrobno seznanjen, že med omenjeno akcijo, 3. februarja 1944, opozoril PK KPS za Primorsko, da je nesmiselna vsaka pomoč KPS italijanskim delavcem brez predhodnega dogovora s KPI.³⁶ Ta izkušnja je bila očitno razlog, da je slovenska stran v osnutek dogovora med CK-jema naknadno vključila tudi predlog o ustanavljanju skupnih odborov po tovarnah. Pri tem je zanimivo, da se je v obeh primerih, tako na prelomu 1942/1943 kot tudi spomladi 1944, upoštevala pobuda s strani kadrov, ki so dobro poznali posebnosti tržaških razmer.

Kljub temu, da CK KPJ ni bil zadovoljen z aprilskim sporazumom, ker v njem ni bil izrecno poudarjen sklep o priključitvi Primorja k novi Jugoslaviji, je bil dogovor v organizacijskem delu za KPS uspešen. V tem pogledu je sicer šlo v glavnem le za potrditev januarskega sporazuma, a z bistveno dopolnitvijo, ki jo je vseboval predlog KPS, da se po tovarnah ustanavljajo skupni odbori, čemur sta italijanska delegata sprva nasprotovala. Kasneje, ko je bil sprejet njun predlog za ime organizacije (bratstvo), sta se z njim sprijaznila. Poverjenišvo CK KPS za Primorsko je kmalu zatem v oceni sporazuma pronicljivo ugotoviło, da to v organizacijskem pogledu pomeni največji uspeh dogovora za KPS.³⁷ Z njim je KPS dosegla ne le priznanje delovanja v Trstu, kar je bilo doseženo že z januarskim sporazumom med partijama v Trstu, temveč je preko skupnih odborov DE dobila tudi možnost neposredno vplivati na večino delavstva v mestu.

Ob tem se postavlja vprašanje, zakaj si je KPS tako močno prizadevala pridobiti tržaške delavce. Poudariti je potrebno, da je v očeh KPS imeła Primorska izjemno pomembno vlogo, ne le zato, ker so tam bivali Slovenci, temveč tudi zaradi svoje geostrateške lege, kot stičišče balkanskega in apeninskega polotoka ter srednje Evrope, ki omogoča najlažji prehod z obal Sredozemlja v osrčje Evrope. Tako je Primorska s svojo lego predstavljala na eni strani nevarnost pred možnim izkrcajem zahodnih zaveznikov in na drugi izhodišče za širjenje komunističnega vpliva v notranjost Italije.³⁸ Vse to je dajalo temu ozemlju pomen mednarodnih razsežnosti, tako da je KPS delovanje v tej pokrajini v mnogo večji meri povezovala z razvojem dogodkov na mednarodni ravni, kot pa je to veljalo za druge slovenske pokrajine. Pri tem je potrebno upoštevati dejstvo, da je imel ključno mesto v strategiji KPS na Primorskem Trst, kjer je prevladoval italijanski živelj. Tu je prišel najbolj do izraza odnos slovenskega partizanskega gibanja do italijanskega prebivalstva v narodno mešanih krajih Primorske. Kardelj je označil kot strateške sile na Primorskem poleg slo-

- 27 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 19. Prvotni osnutek dogovora med KPS in KPI z dne 15. marca 1944 (dokument ni oštevilčen).
 28 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 2078).
 29 A INZ, f. 534/V1. Poročilo OK KPS Trst 3. februarja 1944 PK KPS za Primorsko.
 30 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3114).
 31 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3115).
 32 Prav tam.
 33 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 115 (a. e. 12850). Politično poročilo OK KPS za Trst dne 5. februarja 1944.
 34 A INZ, f. 534/V1. Poročilo OK KPS za Trst konec januarja 1944 PK KPS za Primorsko.
 35 A INZ, f. 534/V1. Poročilo OK KPS Trst 10. marca 1944 PK KPS za Primorsko.
 36 A INZ, f. 534/V1.
 37 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 61 (a. e. 11261). Poročilo poverjenišva CK KPS za Primorsko z dne 11. aprila 1944.
 38 DLRS, knjiga II/47. Pismo Edvarda Kardelja dne 22. maja 1942 J. B. Titu. Odlomek, ki govori o tem se glasi: "Nasproti Italiji se moramo torej pripravljati kot proti angleški imperialistični bazi, iz katere bodo Angleži nedvomno poskušali na silo in proti enotni volji naroda Jugoslavije spraviti k nam našo »ljubljeno« londonsko vlado. Mislim, da je zaradi tega to ozemlje izredno važno, ne samo z gledišča slovenskih interesov, temveč jugoslovanskih in celo evropskih. Ne očitaj mi domišljavosti, toda sodim, da bodo naši partizani in naša vojska vnesli v Italijo tisto, kar je treba tja vnesti".

venskega narodnorevolucionarnega gibanja še slovensko in italijansko delavstvo, medtem ko je za "italijanske malomeščanske elemente, ki so najbolj pod vplivom šovinizma in bodo nedvomno dali odpor osvobodilni borbi slovenskega naroda", menil, da nanje ne kaže računati.³⁹

Pripisujoč velik pomen v aprilskem sporazumu sprejetem sklepu o ustanavljanju odborov DB, ki je KPS odpiral nove možnosti delovanja med delavstvom v narodno mešanih krajih, je primorsko partijsko vodstvo temu vprašanju takoj posvetilo izjemno pozornost. Obkom KPS za Primorsko je sprejel sklep, da naj OK-aji po Primorskem zberejo podatke o stanju delavstva po okrožjih,⁴⁰ in ni minilo niti deset dni od podpisa sporazuma, ko so bila že dana prva navodila za ustanavljanje odborov DB v Trstu.⁴¹

Kljub tej naglici so začeli odbore po tovarnah v Trstu zares ustanavljati šele konec junija in začetek julija 1944 (prvi v tovarni strojev pri sv. Andreju-FMSA), torej po dveh mesecih in pol, ko so bila dana prva navodila. Vzrokov za zamudo je bilo več.

Razmere v Trstu niso bile take, da bi omogočale takojšnjo uresničitev navodil o ustanavljanju odborov DB, kajti na podlagi aprilskega sporazuma se je bilo potrebno najprej okvirno dogovoriti o smernicah bodočega sodelovanja med partijama v Trstu. Do prvega uradnega sestanka med predstavniki KPS in KPI v Trstu je prišlo šele 30. aprila 1944.⁴² Na njem so bile sicer podane temeljne smernice za skupno delo v odborih, vendar so prepustili razčlenitev organizacijskih podrobnosti koordinacijskem komiteju, ki pa še ni bil sestavljen.⁴³ Obe strani sta se tudi sporazumno odločili zamenjati partijske delavce, da ne bi prejšnja nesoglasja, ki so nastala med njimi, ovirala na novih temeljih dogovorjenega sodelovanja. Tudi to je nekoliko prispevalo k počasnejšemu razvoju, tako da je bil šele 30. maja določen okrožni odbor DB, v katerega sta bila imenovana sekretar za slovensko stran Franc Štoka in sekretar za italijansko Ermanno Solieri. Za pomočnika sekretarja iz vrst KPS je bil imenovan Franc Mezgec, italijanska pa ni še nikogar določila.⁴⁴ Kasneje je bil okrožni odbor

razširjen ter so bili vanj priključeni še Alessandro De-stradi-Gigi, Antonio Petronio-Arno, Giuseppe Karis, Stanislav Frankovič-Sergio, Giovanni Pobega-Leone in Oto Ferletič (od oktobra odgovoren za DE v Tržiču).⁴⁵

Tržaški OK KPS je kljub tem preprekam vpregel vse sile za čimhitrejšo postavitev odborov po tovarnah, tako da je vsa druga dejavnost zastala, vendar je to garaško delo, kot ga je ocenil Vran (Anton Vratuša), le počasi kazalo sadove.⁴⁶ Tu pa je šlo za drugačne vrste težave. Pomemben razlog je bila šibkost in politična neizgrajenost okrožnega partijskega kadra, ki je bil zaradi aretacije treh članov še številčno okrnjen.⁴⁷ Drugi vzrok je tičal v dejstvu, da na začetku celice KPS niso imele natančnih navodil glede organiziranja odborov DB.⁴⁸ Okrožnica OK KPS Trst z dne 12. maja 1944 je sicer omenjala odbore DB, ni pa bilo v njej natančnejših organizacijskih navodil.⁴⁹ OK KPS Trst je tako šele sredi junija 1944 izdal okrožnico z navodili za organiziranje odborov DB⁵⁰ ter je bila opravljena v noči s 24. na 25. junija 1944 obširna listkovna in napisna akcija za popularizacijo DB.⁵¹

Najpomembnejša stvar, ki je zadrževala hitrejši razvoj odborov po tovarnah, pa je bila, da celice KPI do tega časa sploh še niso dobile nobenih navodil za orga-

Žig Delavske Enotnosti na dokumentu iz leta 1944 (Fotodokumentacija: NŠK-OZ).

39 Edvard Kardelj, Zbrana dela, knjiga V/44 (rokopis). Pismo Umberto Massoli iz srede marca 1942.

40 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3121). Zapisnik seje obkoma KPS za Primorsko 7. in 8. aprila 1944.

41 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 28 (a. e. 3126). Poročilo Toma Brejca 14. aprila CK KPS.

42 A INZ, f. 534/IV/1. Poročilo OK KPS za Trst 1. maja 1944 obkomu KPS za Primorsko.

43 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 30 (a. e. 12857). Poročilo OK KPS za Trst 1. junija 1944 obkomu KPS za Primorsko.

44 Prav tam.

45 Trieste nella lotta, str. 57.

46 A INZ, f. 534/IV/1. Poročilo Antona Veluščka in Antona Vratuše 8. julija 1944 obkomu KPS za Primorsko.

47 A INZ, f. 533/II/2. Poročilo obkoma KPS za Primorsko 19. junija 1944 CK KPS.

48 A INZ, f. 642/IV/1. Poročilo neznanega aktivista (psevdonim Baron Bonifikat) z začetka julija 1944.

49 A INZ, f. 642/IV/1.

50 A INZ, f. 536/II/2. Poročilo agitpropa OK KPS Trst 16. junija 1944 agitpropu obkoma KPS za Primorsko.

51 Arhiv Slovenije, fond CK KPS; f. 61 (a. e. 11467). Poročilo Vrana (št. 16) 3. julija 1944 Lidiji Šentjunc.

niziranje odborov DB.⁵² Vzrok za to je bil večplasten in pogojen z omenjenimi različnimi usmeritvami partij. KPS kot vodilna sila v slovenskem osvobodilnem gibanju je bila kadrovska stranka in si je množično podporo zagotavljala preko svojih transmisij množičnih organizacij. KPI pa se je kot koalicijska stranka v CLN tudi sama vse bolj spreminjala v množično politično stranko, kjer so veljala precej manj stroga pravila za sprejem, kot je to veljalo za kadrovske stranke, kakršna je bila KPS. S tem je bila tesno povezana tudi stopnja boljše organizacije obeh partij. V tem pogledu je bila KPS daleč pred KPI, ki so ji slovenski komunisti mnogokrat očitali socialdemokratski značaj, kar je bila v tedanjih razmerah huda obtožba.⁵³ Ti očitki na račun delovanja italijanskih komunistov so prišli najbolj do izraza po aretacijah v vodstvu tržaške federacije KPI, ko je KPS vse bolj uveljavljala svojo politično linijo v tržaškem osvobodilnem gibanju. Tako je bila 24. septembra 1944 izdana skupna okrožnica tržaške federacije KPI in OK KPS Trst z naslovom "Komunisti v odborih Delavske enotnosti". V njej je bilo poudarjeno, da je naloga komunistov, da so gonilna sila v odborih DE, česar pa dotlej niso upoštevali vsi komunisti, in to predvsem tisti, ki so se imeli za "čiste komuniste" ter menili, da se je manjvredno vključevati v množične organizacije, ker da so odgovorni le partiji. Okrožnica v ukazovalnem in celo pretečem tonu zaključuje: "Zapomnite si enkrat za vselej, kdor je komunist, je tudi organizator in kot tak mora biti aktiven v množičnih organizacijah. Zato morajo biti komunisti prisotni v odborih DE kot gonilna sila."⁵⁴

Ni težko ugotoviti, da so bile te besede namenjene italijanskim komunistom.

Tesno povezano z različnimi političnimi usmeritvami partij je bilo tudi vprašanje neposrednega usmerjanja delavstva. Tržaška KPI je skladno s svojo politično linijo dajala v protifašističnem boju prednost stavkovnem gibanju v smislu postavljanja sindikalnih zahtev. Na drugi strani pa je KPS poudarjala predvsem oboroženi boj, ki ga najbolje označuje geslo "vsi v vojsko, vse za vojsko".

Tudi v tem pogledu so bili vidni vplivi takega razmišljanja med člani DE še dolgo potem, ko je formalno sicer prevladoala linija KPS v Trstu. Tako je 6. decembra 1944 Karel Uršič, novi okrožni sekretar takrat že enotnega okrožnega komiteja, poročal pokrajinskemu vodstvu, da bo DE začela delovati kot sindikalna organizacija, da s tem izgubi določeno politično barvo.⁵⁵ Ob tem se je obkom KPS za Primorsko takoj odzval in opozoril okrožno vodstvo, da je omejevanje DE na raven sindikata politično zgrešeno, kajti če bodo nadaljevali z drobničarskimi akcijami za čisto nepolitične stvari, bo pozabljen glavni cilj, ta pa je bil uničenje fašizma.⁵⁶ Toda to ni bilo tako enostavno, saj je Uršič še spomladi 1945 pojasnjeval, da ima mestni delavec svoje zahteve in tradicijo sindikalnega gibanja slonečo na razredno-ekonomskem boju proti delodajalcem, ki se je le počasi otresa, tako da mora tukaj DE imeti tudi nekakšno sindikalno vlogo, če hoče zadržati delavstvo v organizaciji, kajti le to ni dovolj zvedno in se nagonsko bori za svoj kruh.⁵⁷

Čeprav tržaška federacija KPI načeloma skupni organizaciji ni mogla nasprotovati, pa je vseskozi vztrajala, da ima po obratih pravico delovati le KPI. CK KPS je v poročilu CK KPJ 21. avgusta 1944 to nasprotovanje označil z besedami: "Naše napore za pomoč pri organiziranju italijanskega proletariata v Trstu, so Tržačani sprejeli z užaljenim ponosom in ljubosumnostjo. Zahtevajo za vsako malenkost protokolarne sporazume, s katerimi bi jim mi zagotovili koncesije in naše obveznosti. Naše obrazložitve o enotnosti interesov delavskih množic oni ne sprejemajo."⁵⁸

Glede na stališče KPI do DE ni presenetljiv podatek iz Vranovega poročila 21. avgusta 1944, v katerem poudarja, da KPI doslej ni ustanovila niti enega odbora.⁵⁹

Kljub odporu KPI je v začetku julija 1944 KPS uspelo organizirati odbore DE, in to najprej po večjih obratih (FMŠA, Arsenale Lloyd Triestino, škedenjski livarni, ladjedelnici sv. Roka v Miljah in ladjedelnici sv. Marka). V juliju in avgustu 1944 je številno odborov stalno na-

52 Glej op. 48.

53 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 19 (a. e. 1825). Poročilo poverjenišva centralnega komiteja KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško dne 11. aprila 1944 centralnemu komiteju KPS. V njem piše: "Tretji izvor težav je oportunistem celotne italijanske Partije, ki se je v stališčih obeh delegatov zelo jasno zrcalil. Najbolje bo, da kar na tem mestu pokažemo osnovne značilnosti oziroma oblike oportunitizma KPI. Celotna Partija dela vtis da je obtičala v svojem razvoju nekako v letih 1924-1926 in da nudi danes zanimivo sliko razvojne stopnje vseh sekcij KI v tistem času. Vse je na pol socialdemokratsko od stila dela do ideologije. Disciplinarnost in požrtvovalnost članov je na za nas komaj predstavljivo niski stopnji. Vsaka količnik težja naloga je za članstvo pretežka. Lokalni in pokrajinski forumi uživajo precejšnjo avtonomijo in se je treba z njimi skoraj pogajati, da sprejmejo sklepe CK."

54 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, zbirka Delavska enotnost-neregistrirano gradivo.

55 A INZ, f. 534/1/1.

56 A INZ, f. 642/1/4. Pismo obkoma KPS za Primorsko 20. decembra 1944 OK KPS Trst.

57 A INZ, f. 642/1/5. Prvi del pisma sicer manjka, pisec je verjetno Uršič. Po vsebini sodeč lahko sklepamo, da je bilo napisano po 10. aprilu 1945.

58 Izvori, knjiga XIX/37.

59 A INZ, f. 534/1/17.

raščalo, tako da jih je bilo konec avgusta že okoli 30.⁶⁰ Do konca novembra 1944 se je število odborov po tovarnah podvojilo (okoli 65) in je organizacija zajemala 4500 do 5000 delavcev ter imela pod vplivom okoli 15 000 delavcev.⁶¹ S tem je bil zaključen proces organiziranja DE po večjih obratih. V tem času je DE postala politično najpomembnejša množična organizacija osvobodilnega gibanja v Trstu. Posebna vloga je bila DE namenjena sicer že poleti 1944 med pogovori OF in CLNAI, ko je skušala slovenska stran v pogovore vključiti tudi DE kot enakopravnega tretjega sogovornika, kar pa je italijanska stran zavrnila. Jeseni 1944 je DE postala osrednja množična organizacija predvsem iz dveh razlogov. S spremembo politične linije jeseni 1944 je KPS začela bolj poudarjati razredna merila in je močno zaostriła odnos do sredinskih skupin. Te so začeli ocenjevati kot "nove sovražnike". To je veljalo še posebej za Trst. Tako je Boris Kidrič na seji CK KPS jasno povedal, da se je v Trstu potrebno nasloniti edino na proletariat, ki sicer nacionalno ne pripada slovenskemu osvobodilnemu gibanju, temveč mu pripada iz razredno progresivnih stališč. Z razvijanjem gibanja med tržaškim delavstvom bodo obenem onemogočili slovenske malo-meščanske elemente (tržaško sredino), je še dejal Ki-

drič.⁶² Ko je bilo jeseni 1944 vprašanje tržaške sredine razrešeno, je bila dejavnost usmerjena na drugo področje. Pomembnost vloge DE se je pokazala zlasti od oktobra 1944 dalje ob začetku kampanje za priključitev Trsta k Titovi Jugoslaviji. Oblike izražanja so bile različne. Pri vseh je imela osrednjo vlogo DE, tako v resolucijskem gibanju, kjer so vsi odbori DE sprejeli resolucije za priključitev Trsta k Jugoslaviji, do "tekmovanj zmage". Vrhunec tovrstnih manifestativnih prizadevanj je predstavljala posebna izjava okrožnega odbora DE, objavljena v listu DE (št. 5, 15. november 1944), ki je v imenu tržaških delavcev izražala željo po priključitvi Trsta k novi Jugoslaviji. Hkrati je DE predstavljala najprimernejšo obliko za ostale nastajajoče (od decembra 1944) italijanske množične organizacije ter zgleden primer in organizacijski temelj slovensko-italijanskega sodelovanja v skupni borbi proti okupatorju. Zaradi tega so decembra 1944 začeli ustanavljati tudi okrajne (rajonske) odbore DE, in to predvsem z namenom, da zajamejo delavstvo tudi po manjših obratih, kjer zaradi premajhnega števila delavcev ni bilo moč postaviti tovarniških odborov. Ti delavci naj bi se organizirali v ulične odbore DE, ki bi bili podrejeni okrajnim odborom ter le-ti okrožnemu odboru DE.⁶³

Lergej

Smrt fašizmu - svoboda narodu.

Morte al fascismo - libertà al popolo.

DELAVSKA ENOTNOST KUNITÀ OPERAIA

Glasilo Odborov Delavske Enotnosti -- Organo dei Comitati d'Unita Operaia

Leto I. št. 2. Avgusta 1944.

Anno I. No. 2. Agosto 1944.

Glava dvojezičnega časopisa Delavske enotnosti (Fotodokumentacija: NŠK-OZ).

60 Prav tam.

61 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 19 (a. e. 1851). Poročilo Lidije Šentjurg 26. novembra 1944 CK KPS.

62 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 1 (a. e. 13). Zapisnik seje CK KPS dne 9. avgusta 1944.

63 Arhiv Slovenije, fond CK KPS, f. 30 (a. e. 3448). Poročilo Branka Babiča 24. decembra 1944 Lidiji Šentjurg.

Po tej reorganizaciji je v januarju 1945, kar je zadnji podatek o organizacijskem stanju DE na Tržaškem (vključena sta tudi Tržič in Milje), delovalo 21 tovarniških odborov, okoli 100 oddelčnih odborov ter so obstajali 4 rajonski odbori DE (Rojan, Sv. Ivan, Sv. Jakob in Sv. Andrej).⁶⁴ Kasneje so bili ustanovljeni na tržaškem območju še trije rajonski odbori (Kjadin, Škedenj in Tržič), vendar se celotno številčno stanje odborov DE do konca vojne ni bistveno spremenilo.

Na koncu naj še omenim, da je imela DE skupaj s komando mesta Trst (KMT) pomembno vlogo pri or-

ganiziranju vstaje v Trstu konec aprila 1945, kar pa je bilo že večkrat opisano (Branko Babič, Milan in Drago Pahor itd.). Pri tem so skušali nekateri italijanski avtorji relativizirati vlogo KMT, ki je bila pod neposrednim poveljstvom IX. korpusa NOVJ, s trditvijo, da so vstajo vodili bataljoni DE,⁶⁵ da ne bi bilo že na prvi pogled razvidno, da so se tržaški delavci borili pod vodstvom slovenskih komunistov za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Ta zamenjava pa v tem pogledu v bistvu ničesar ne spreminja, ker je bila tudi DE vseskozi pod odločilnim vplivom KPS.

RIASSUNTO

La Fratellanza Operaia era un'organizzazione operaia di massa che nei suoi comitati univa gli operai sloveni ed italiani. È nata nell'aprile del 1944 in base agli accordi tra i comitati centrali del PCI e PCS. Agli inizi di luglio del 1944 ha cambiato nome in Unità operaia. L'impulso per la sua fondazione era stato dato dal PCS, e in esso si è servito delle precedenti esperienze nella fondazione dei comitati dell'Unità operaia, che erano stati fondati in base alla decisione della conferenza degli operai tenutasi nell'autunno del 1942 a Lubiana. Nell'impulso che ha portato alla fondazione di un'organizzazione mista erano fondamentali i diversi indirizzi strategici del PCS e PCI nonché l'irrisolta questione delle competenze di entrambi i partiti a Trieste. Per il PCS il significato principale dell'organizzazione stava nel fatto che per il suo tramite è riuscito a porsi alla guida degli operai triestini e indirizzarli conformemente ai propri obiettivi politici. La manifestazione più chiara si è avuta nell'autunno del 1944, quando gli operai triestini hanno sostenuto maggiormente l'acclusione di Trieste alla Jugoslavia. Per altro l'Unità Operaia aveva, ossia cercava di assumere anche altri ruoli importanti (nelle trattative tra il OF e il CLNAI, nel paralizzare le forze di centro, nella sollevazione dell'aprile 1945). L'organizzazione triestina comprendeva gli operai di Trieste, Muggia e Monfalcone. Contava circa 20 comitati di fabbrica e oltre 100 sezioni, e aveva 7 comitati circondariali e il comitato distrettuale dell'Unità Operaia.

64 A INZ, f. 534/V/1. Poročilo OK KPS Trst 10. januarja 1945 obkomu KPS za Primorsko.

65 Npr. Paolo Sema, Gli anni della guerra e della Resistenza (1940-1945) v Comunisti a Trieste (Un'identità difficile). Rim 1983, str. 91.